

*Bulgarian language and literature in Primary School
Български език и литература в началното училище*

РАВНИЩЕ НА ФОРМИРАНОСТ НА ЕЗИКОВИТЕ И ЛИТЕРАТУРНИТЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА УЧЕНИЦИТЕ В IV КЛАС

Десислава Петрова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията представя анализ на теоретичните постановки във връзка с общуването на майчин език, като една от ключовите компетентности, и обучението по български език и литература и на емпирично изследване чрез дидактически тест на степента на формиране на езиковите и литературните компетентности на учениците от IV клас. Тестът се състои от три части – диктовка, четене с разбиране и тест за установяване на езикови компетентности. Посочват се силните страни и слабостите в овладяването на учебния материал във връзка с учебните програми на Министерството на образованието и науката. Коментират се вероятните причини за затрудненията на учениците. Посочват се възможни пътища за преодоляването им. Правят се конкретни изводи.

Ключови думи: начално училище; компетентности; майчин език

Актуалното развитие на методическата наука на обучението по роден език налага решаването на задачи, свързани с подготовката на учениците за пълноценно общуване в устна и писмена форма. Те трябва да могат да решават комуникативни задачи, изискващи високо равнище на формираност на умения за ориентация в комуникативната ситуация, определяне на целите на общуването и избор на адекватна стратегия за комуникация.

Това е причина обучението по български език и литература в началния етап на основната степен на образование да се отличава с „комуникативно-речевата си насоченост; с отчитането на психофизиологическото развитие на учениците в I – IV клас; със субект-субектния характер на педагогическото взаимодействие в процеса на обучение; с овладяването на езиковите знания в практически план, на емпирично равнище; с достъпния начин на изясняване на абстрактните по своята същност езикови понятия; с коректното и адекватно използване на терминологията; с функционално-стилистичния подход; със системното и последователно овладяване на знания за езика и пр.“ (Ivanova, 2007: 12 – 13).

„Комуникативно-речевият принцип (подход) е израз на знанието, че езикът е диалектическо единство от структура и функция, от строеж и употреба“ (Koleva, 2000: 37). По този начин формирането на комуникативноречеви умения е едновременно цел и мотивация за по-доброто изучаване на езика. Друг водещ принцип е функционално-стилистичният, който предполага в процеса на „практическото въвеждане на малките ученици в основни знания за стилистичните ресурси на езика... да формира умение за подбор на езикови средства – фонетични, морфологични, лексикални, синтактични... в зависимост от конкретната речева ситуация“ (Koleva, 2000: 41).

Комуникативноречевият принцип на обучението по български език и литература в началния етап на основната степен на образование предполага формиране на комуникативна компетентност у учениците и съдържащите се в нея езикова, социокултурна, стратегийна и дикурсна компетентност.

С оглед на растящата нужда от повишаване на функционалната компетентност на учениците, в процеса на планиране и осъществяване на учебната дейност на педагозите приоритетни са дейностите, свързани с разширяване и задълбочаване на уменията на учениците за разбиране на текст, създаване на кохезивни и кохерентни текстове с характерните особености на определен дискурс, както и уменията критично да се възприема и осмисля дадената в текста информация, т.е. дейностите, свързани с формирането на дискурсна компетентност.

Дискурсна компетентност се дефинира като знание и умение да се създава и възприема устен и писмен дискурс (текст), който се характеризира с кохезия (свързаност на езиково равнище) и кохерентност (свързаност на смислово равнище) и се подчинява на изискванията на различните жанрови форми. Към това твърдение може да се добави формирането на умения за прилагането на тези знания в различни комуникативни ситуации.

Овладеяването на българския език е условие за пълноценното общуване на учениците с произведенията на художествената литература. Обучението по български език и литература в началния етап на основната степен на образование по своя интегрален характер свързва науката и изкуството и Ст. Здравкова отбелязва, че „за първи път в развитието на детето този учебен предмет превръща, във възможна за възрастта степен, родния език и литературното произведение (като изкуство на словото – като художествена ценност, като една от най-съвършените и най-сложните форми на индивидуално изказване) в предмет на учебно познание и по този начин създава благоприятни условия за целенасочено им използване при формиране на личността на ученика“ (Zdravkova, 1992: 34).

Според Н. Иванова още „в първи клас се формират начални умения за възприемане и осмисляне на художествен текст“ (Ivanova, 2008;

62 – 65). Развитието на уменията за „възприемане, осмисляне и интерпретация с помощта на учителя на кратки по обем и достъпни като съдържание литературни произведения; за споделяне на впечатления от чутото или прочетеното литературно произведение; за самостоятелно четене на художествени и научнопопулярни текстове, подходящи за възрастта, са едни от основните задачи на обучението по български език и литература“ (Ivanova, 2008: 62 – 65).

„Специфично за обучението по литература е, че се акцентира върху възприемането и осмислянето на изучаваното литературно и/или анонимно/фолклорно произведение, включено в читанката, в практически план – чрез извършването на конкретни наблюдения над текста му. Чрез използването от учителя на специфични за литературното образование методически похвати и форми учениците се включват в различни комуникативно-речеви ситуации, извършват определени дейности, свързани с възприемането, осмислянето и интерпретацията на художествения текст на емпирично равнище“ (Ivanova, 2008, 62 – 65).

През месец март 2019 г. чрез дидактически тест са изследвани езиковите и литературните компетентности на 163 ученици от IV клас във 2. СУ „Акад. Емилиян Станев“, София – 86 момичета и 77 момчета. Тестът се състои от три части: диктовка, четене с разбиране и тест за езикови компетентности. Тестът е апробиран в една паралелка и е установено, че липсват неработещи дистрактори. Неговата валидност е установена с помощта на експертна оценка. Целта на изследването е да се установи равнището на езиковите и литературните компетентности на учениците в края на началния етап на основната степен на образование.

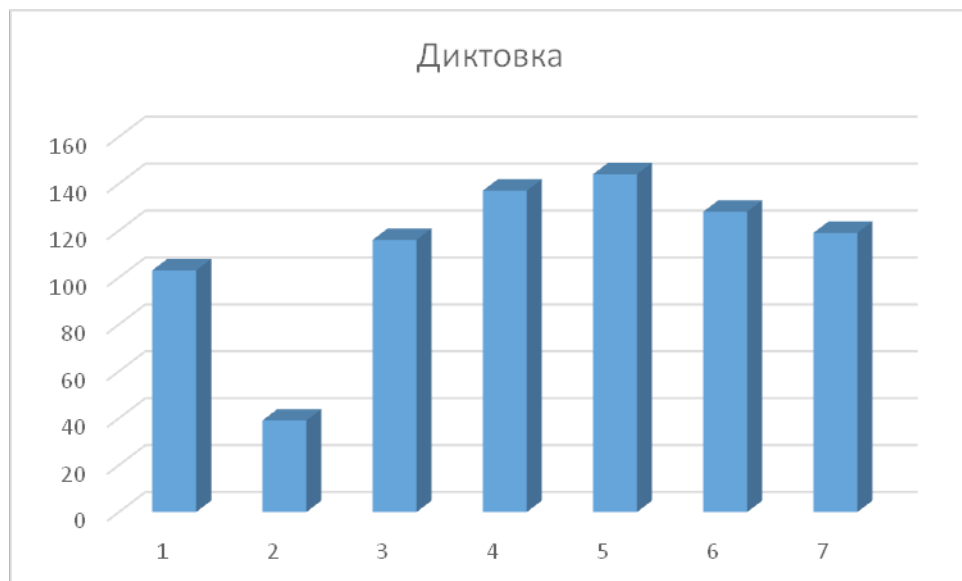
Верните отговори са 3346, или 73,31 %. Момчетата са дали 1779 (73,88%) верни отговори, а момчетата – 1567 (72,68%).

Първата част на дидактическия тест е диктовка, като текстът е специално подбран и нивото на езиковите компетентности се оценява по предварително зададени критерии

1. Правопис на думи с ъо, ъо, я, щ, ъ.
2. Правопис на думи с неударена гласна.
3. Правопис на думи със звучна съгласна пред беззвучна или в краесловие.
4. Правопис на думи със струпани съгласни.
5. Правопис на думи с удвояване на съгласна.
6. Самостоятелно писане на думи без собствено ударение.

В най-висока степен четвъртокласниците са усвоили правилното писане на думи с удвояване на съгласната – 144 (88,34%), и правилното писане на думи със струпани съгласни – 137 (84,05%). Отлични резултати учениците показват при правописа на думи със звучна съгласна пред беззвучна и в краесловие – 116 (71,17%), и при правописа на думи с ъо,

йо, я, щ, й – 103 (63,19%). Най-големи затруднения четвъртокласниците са срещнали при правописа на думи с неударена гласна – 39 (23,93%). Вероятна причина за големия брой допуснати грешки по този критерий би могло да бъде недостатъчното време за упражнене на правилото за проверка. Важна роля играе педагогическото взаимодействие на учителя, който може да обърне специално внимание на този проблем и да работи целенасочено за неговото преодоляване. Обективна причина за показаните ниски резултати е бедният лексикален запас на учениците, които се затрудняват да намерят сродна дума, в която гласната е под ударение, за да направят проверка на правописа на думата. Това е типично за психофизиологичните особености на детето в начална училищна възраст, но задача на учителя е да създава предпоставки за развитието на учениците, и обогатяването на речниковия запас на децата може да се интензифицира чрез обучението по литература, като се поставят повече задачи за четене на различни текстове. Последната задача от тази част на теста изисква от учениците да поставят подходящо заглавие на текста на диктовката, и тази задача кореспондира със следващата част на теста, защото чрез нея се установява умението на децата да осмислят текста. Учениците показват отлични резултати, като 119 (73,01%) са избрали заглавие, което е във връзка с текста на диктовката (фиг. 1).

Фигура 1

Втората част на дидактическият тест представлява научнопопулярен текст с пет задачи със затворен отговор и пет задачи със свободен отговор. Чрез него се изследват уменията на учениците да възприемат и осмислят текст. Формирането и усъвършенстването на това умение е заложено като цел на обучението по литература в учебните програми за I – IV клас.

По-високи резултати учениците са показали на въпросите със затворен отговор, в които се изисква да открият в текста дадени факти: задача П.1 – 108 (66,26%); задача П.2 – 152 (93,25%); задача П.4 – 158 (96,93%) и задача П.6 – 126 (77,30%). Не са се затруднили и на зад. П.3, която изисква да докажат твърдение с изречение от текста – 125 (76,69%). Тези данни показват, че учениците умеят да работят с текст и да извличат данни от него.

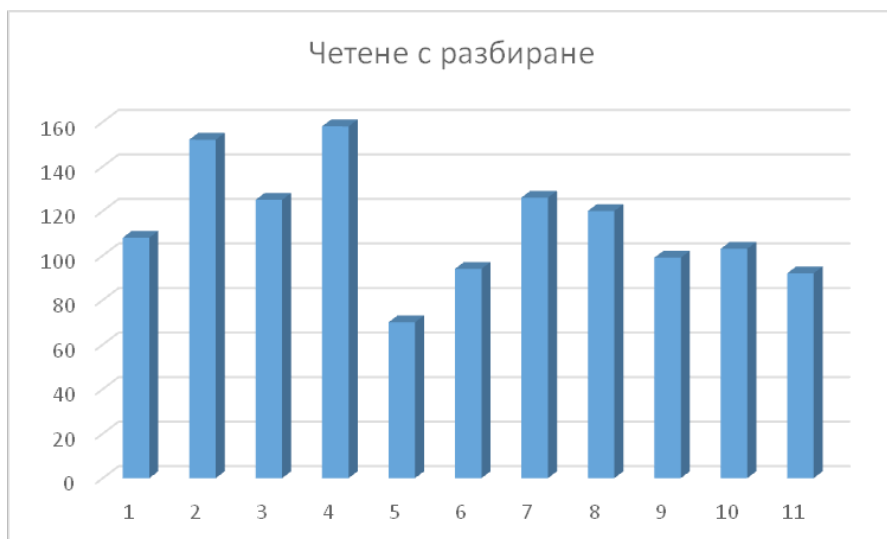
Задача П.10 е със затворен отговор и изследва уменията на учениците да разграничават вида на текста – описание или повествование. Нейното решаване предполага не само възприемане и осмисляне на текста, но и определени литературни компетентности и е затруднила учениците – 92 (56,44%) верни отговори.

Най-големи затруднения учениците са срещнали на задача П.5, която изисква от тях да открият в текста две възможности. Трудността на задачата идва от необходимостта да се осмисли целият текст, а не само да се открие определено изречение, което доказва посочени данни. Това е предизвикателство към абстрактното мислене на децата, което в начална училищна възраст по обективни причини е по-слабо развито.

Задача П.7 изисква от учениците да открият лично местоимение в определена част от текста, и интегрира в себе си необходимостта както от литературни, така и от езикови компетентности. Правилно са отговорили 120 (73,62%) от учениците, което показва високо ниво на овладяване на учебното съдържание. Понятието „лично местоимение“ според учебната програма се въвежда в трети клас, което е предпоставка за възможността за осигуряване на достатъчно време за упражнения и доброто му усвояване в четвърти клас.

Не така стои въпросът с понятието „просто изречение“, което се въвежда за първи път в четвърти клас. Учениците не са имали време и възможност за упражнения, за да осмислят напълно това понятие, и във връзка с това показаните резултати на зад. П.8 са по-ниски – 99 (60,74%).

Зад. П.9 изследва уменията на учениците да открият изброяване в част от текста като показател за формирането на литературните им компетентности. Правилен отговор са дали 103 (63,19%) от учениците, което е под средната стойност за дидактическият тест и е основание за целенасочена работа на учителите за усвояване на знания и умения за откриване на изброяването като изразно средство (фиг. 2).

Фигура 2

Третата част от изследователския инструментариум представлява тест за установяване на езикови компетентности. Състои се от 10 задачи със затворен отговор. Учениците са показали много високи резултати при решаването им, което е свидетелство за отлична теоретична подготовка. Компетентностите на учениците в различните дялове на езикознанието се установяват пропорционално на представянето им в учебните програми за I – IV клас.

Задача III.1 изследва умението да се постави запетая на правилното място в сложното изречение. Верен отговор са дали 136 (83,44%) от учениците. Задача III.2 изисква учениците да посочат подлога в просто изречение. Правилно са работили 131 (80,37%) от четвъртокласниците. С помощта на задача III.9 се установява умението на учениците да определят вида на изречението по цел на изказване. 112 (68,71%) са посочили верния отговор. Задача III.10 изследва умението на учениците да разграничават просто от сложно изречение. Това са понятия, които се въвеждат за първи път в четвърти клас, но въпреки това не са затруднили особено децата и 117 (71,78%) от тях са посочили верния отговор. Може да се направи изводът, че четвъртокласниците са овладели на високо ниво знанията и уменията за прилагането им от дял „Синтаксис“. Вероятна причина за това е тяхното развиване в практически план още от предбуквения етап в първи клас, когато на учениците се дава възможност да съставят съобщителни и въпросителни изречения по зададена схема, както и да правят схеми на дадени изречения.

Компетентностите на учениците от дял „Морфология“ се изследват с помощта на четири въпроса. Задача III.3 изисква от децата да открият нестепенувани

и степенувани прилагателни имена в изречение. Правилните отговори са 119 (73,01%). В задача III.4 четвъртокласниците трябва да открият личното местоимение за среден род. Верен отговор са посочили 132 (80,98%) от учениците. Учебната програма за трети клас предвижда запознаването с личните местоимения и това е вероятната причина за високия резултат в края на четвърти клас. С помощта на задача III.5 се установяват уменията на четвъртокласниците да определят граматичната категория време на глагола. Правилните отговори са 154 (94,48%). Повече ученици са се затруднили да посочат верния отговор на задача III.6, която изследва знанията за правопис и правоговор на глаголите – 142 (87,12%). Необходимо е да се подчертае, че до постъпването си в училище децата са усвоили определен идеолект и този факт оказва влияние върху обучението по български език и литература. Често се налага началният учител да се бори с изградени в семейната среда стереотипи на изговор.

Знанията и уменията на четвъртокласниците от дял „Лексика“ се установяват с помощта на два въпроса. Задача III.7 изследва усвояването и разграничаването на понятията синоними, антоними и сродни думи. Верните отговори са 141 (86,50%). Въпреки че понятието антоним се въвежда за първи път в четвърти клас, посочените резултати показват висока степен на усвояването му. В задача III.8 от учениците се изисква да открият повторение в дадено изречение. 129 (79,14%) са посочили верния отговор, което показва, че тази задача не е затруднила особено четвъртокласниците (фиг.3).

Фигура 3

Изводи

1. Комуникацията на български език е най-важната ключова компетентност, която е предпоставка за изграждането на останалите ключови компетентности.
2. Формирането на езикови и литературни компетентности у учениците е свързано и взаимно обуславящо се.
3. Изследваните ученици показват висока степен на формираност на езикови и литературни компетентности.
4. Учениците показват по-високи резултати в теоретичната си подготовка, отколкото при прилагането на усвоените знания на практика.
5. При възприемането и осмислянето на текст за четвъртокласниците е лесно да се справят с помощта на словесни опори от текста, отколкото да правят собствени абстрактни заключения.

Благодарности. *Изследването е финансирано от средствата, отпуснати целево от държавния бюджет на СУ „Св. Климент Охридски“ за научни изследвания през 2019 г.*

БЕЛЕЖКИ

1. Учебни програми, Министерство на образованието и науката: <https://www.mon.bg/bg/28>, (посетено на 22.04.2019 г.)

ЛИТЕРАТУРА

- Здравкова, Ст. (1992). *Методика на обучението по български език и литература в началните класове*. София: Св. Климент Охридски.
- Иванова, Н. (2007). *Съвременното обучение по български език и литература в началния етап на образование. Част първа: Български език*. София: Образование.
- Иванова, Н. (2008). *Съвременното обучение по български език и литература в началния етап на образование. Част втора: Литература*. София: Образование.
- Колева, В., Д. Йорданова М. Мандева. (2000). *Методика на обучението по български език и литература (четене) I – IV клас. Част първа*. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий.

REFERENCES

- Zdravkova, St. (1992). *Metodika na obuchenieto po balgarski ezik i literatura v nachalnite klasove*. Sofia: Sofia University Press.

- Ivanova, N. (2007). *Savremennoto obuchenie po balgarski ezik I literatura v nachalnia etap na obrazovanie. Chast parva: Balgarski ezik*. Sofia: Obrazovanie.
- Ivanova, N. (2008). *Savremennoto obuchenie po balgarski ezik I literatura v nachalnia etap na obrazovanie. Chast vtora: Literatura*. Sofia: Obrazovanie.
- Koleva, V., Yordanova, D. Mandeva, M. (2000). *Metodika na obuchenieto po balgarski ezik i literatura (chetene) I – IV klas. Chast parva*. Veliko Tarnovo: St. st. Kiril I Metotij.

LEVEL OF FORMATION OF LANGUAGE AND LITERATURE COMPETENCES OF PUPILS IN IVTH GRADE

Abstract. The article presents an analysis of the theoretical formulations in relation to mother language communication as one of the key competences and the training in Bulgarian language and literature and an empirical study through a didactic test of the level of formation of the linguistic and literature competences of pupils in IV grade. The test consists of three parts - dictation, reading comprehension, and a language competence test. It indicates strengths and weaknesses in mastering the curriculum. There are comments on the probable causes of the pupils' difficulties. The analysis indicates possible ways to overcome them. Concrete conclusions are made.

Keywords: primary school; competences; mother language

✉ **Ms. Desislava Petrova, PhD Student**

Sofia University
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: d_petrova@edusofia.bg